

Տ Ա Ր Ե Ր Ք
Կ Ե Ն Դ Ա Ն Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

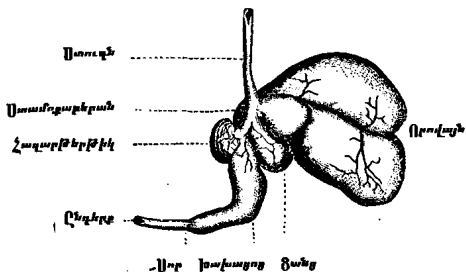
Դ Ա Ս Ա Կ Ա Ր Գ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

(ՏԷս էջ 51)

Թ. Ո Ր Ո Տ Ո Ղ Ք

ՏՆԱՌԱՐԱՅ մէջ միայն Որոճողք են որ մի անգամ կերած կերակուր-
նին երկրորդ անգամ բերաննին բերելով՝ զայն վերստին կը ծաղեն։
Այս պատճառաւ իրենց ստամոքսը շորս խոռոչը ունի, սակաւագունից մէջ երեք,

Ձև 180. Ոչխարի ստամոքս

որք են որովայն, ցանցատեսակ, հազարերորիկ և խախացոց կամ ստոյգ ստամոքս
կոչուածն (Ձև 180)։

Բաց-ի այս յատկութենէ, որ բաւական է յինքեան զՈրոճողս 'ի միւս Ստնառ-
լաց որոշելու, Հետեւեալ յատկութիւնքն ալ ունին. վերին ծնօտի վրայ գրեթէ միշտ

Հերձատամուկը կը պակսին, կամ հազիւ տարրական վիճակի մէջ են. նոյնպէս նաև շնատամուկը միշտ կը պակսին. իսկ աղօրիք՝ սովորաբար խրաճանչիւր ծնօտից երկերս

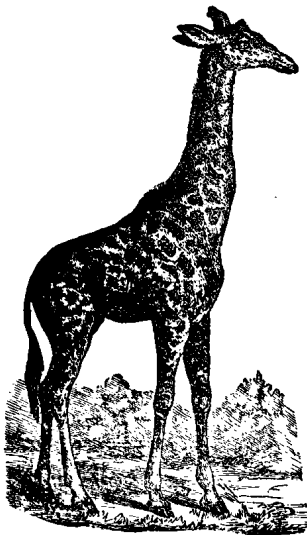

Ձև 181. Լամա կամ Ալժուզա

Ձև 182. Մշկապորտ այծեան

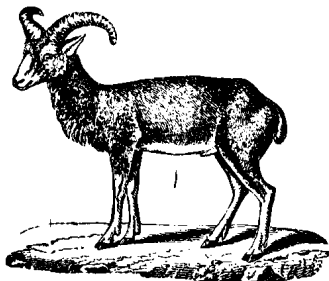
կու կողմը վեց վեց են, հատուածածեք, զօրաւորք, խորին կերպով հաստատուած, և երկու մահկաձև պսակներով: Ընդերաց երկարութիւնը քանի մի տեսակաց մէջ

Ձև 183. Ընձուզա

Ձև 184. Այծ

Ձև 185. Արտիկ

քան և եօթն անգամ անհատի մարմնոյն երկարութիւնը կը չափէ. լեզունին գրեթէ ամբողջապէս մկնային է. զօրաւոր և յետին շատինանի գիւրաշարժ: Անդամք երկ

կու սմբակապատ մատամբը կը վերջանան, և ասոնցմէ վերլյաճախ երկու եղջերեայ բիտք կը գտնուին՝ նախագիծք այլոց մատանց. վերնաձեռին և վերնաթաթի երկեր. կու ոսկերքն 'ի մի միացեալ են՝ զոր կանոն կը կոչենք: Որոճողք սովորաբար կոտոշ

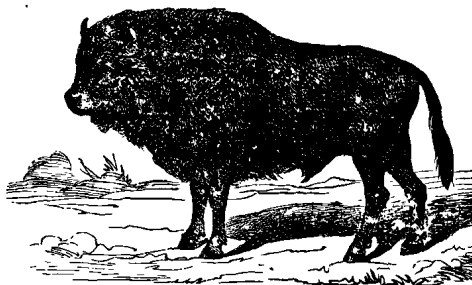

Ձև 186. Այծեռաձ

Ձև 187. Դոխալ

ունին. և այս կոտոշն կամ ոսկրային և անկայուն են, կամ մորթապատ ոսկրային և կայուն, և կամ հաւասարապէս կայուն և ոսկրային, բայց միանգամայն եղջերաւ պատենիւ ծածկեալ:

Ձև 188. Վիտն

160. Բաժանուռմ Որոճողաց. — Որոճողք սովորաբար երեք հոյլ կը բաժնուին.

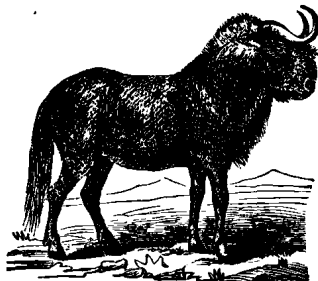
Ա. Ուղտը. — Բ. Թամայրը. — Գ. Եղջերոջը.

Առաջնոց գլխաւոր յատկութիւնը կոտոշ չունենալնին է. ասոնց կը վերաբերին Ուղտը՝ որքերկուճարպալից կուզեր ունին. Տաճիկ ուղտը՝ որ ճարպալից կուզ մի միւսն ունին, և քայելու մէջ քան զՈւղտս երազ են. Լամա կամ Այծուղտ (Ձև 181), և Մշկապորտ այծեռամն (Ձև 182):

Երկրորդը՝ կայուն կոտոշներ ունին, որք յոճանս, ինչպէս յՈւճուղտս (Ձև 183),

պարզ մորթապատ են՝ իսկ յայլս, օրինակ իմն Եզանց, Կովուց, Աժից, (Ձև 184) և այլոց՝ եղջերապատ են։ — Այս բաժանմանս կը վերաբերին վերոյիշեալ ընձուղտք և Յամոյրք՝ որ շատ բազմութեամբ Ափրիկոյ և Ասիոյ անապատից մէջ կը գտնուին. և զանազան տեսակք Ուխարաց (Արտիկ, Մաքի, Խոյ), Աժից (Աժեամն, Նոխազ), Եզանց զորս Մարդիկ կրցած են ընտանեցընել։ Դարձեալ այս բաժանման կը վերաբերին Վիտնք (Ձև 188), և Եղջերուաձիք (Ձև 189)։

Հուսկ ուրեմն ՚ի յետին բաժանման դասադրուած են Եղջերուք, Եղնիկք, Քարայծք, Աժքաղք, և այլք բազումք, որք միւս Որոճողներէ դուրս կը զանազանին իրենց սակորեայ և անկայուն կոտորներովն։

Ձև 189. Եղջերուաձի

161. Օգտակարոցիւնք Որոճողաց. — Մեզ ծանօթ եղող կենդանեաց դասուց մէջ, մարդկութեան ամենէն աւելի օգտակար եղող տեսակներն Որոճողաց Կորգին մէջ կը գտնենք։

Ուղտք՝ զՄարդս և իւր վաճառքն Ափրիկոյ և Ասիոյ կիզանուտ անապատներէն անցունելով Հեռաւորերիկրներ կը տանին. իրենց ուժոյն, կերակրոց անսուսադութեան,

Ձև 190. Եւք կամ Եղնաձի

և առանց լուր խմբու երկար ատեն դիմանալուն պատճառաւ, որ ստամբոյ յատուկ կազմակերպութենէ կախումն ունի, նոյն երկիրներու բնակչաց բեռնակրութեան ծառայող թանկագին կենդանիք կը համարուին։

Դարձեալ բեռնակրութեան և մշակութեան աշխատանաց մէջ կը գործածուին Եղնից և Եղջերուաց բազմաթիւ տեսակներ (Ձև 190 191)։ Եղջերուք Հիւսիսային բեռնիցուր գաւառաց մէջ Եզանց տեղ կը ծառայեն. վասն զի Եզինք նոյն կլիմաներու չեն կրնար բնաւ դիմանալ։

Որոճողք, մանաւանդ ասոնց ընտանեցած տեսակները, Մարդուս սքանչելի միս

և կաթ կը մատակարարեն: Կակուղ և երկայն մազեր ունեցող տի սուկըն, ինչպէս Վա-
մա, Ալբուսկի, Ուդտամաքի, Թիպետի և Գալմիրի Այծերն, Սպանիոյ և Անկիրիոյ
Ոչխարքն մեզ բուրդ կու տան՝ որ 'ի բազմաթիւ արուեստս առաջնակարգի նիւթ է:

Ձև 191. Հաինգեր

անհամեմատ օգտակարութեամբ երկրին բերքերը կ'առատացնէ և կը բարելոցէ:

Այս դասու կենդանեացմէ արժանաւորք են առանձին յիշատակութեան նաև
վերայիշեալ Վիտնը, որք դէպ յառաջ ծածած փոքրիկ կըր կուտոյնք ունին, մազեր-
նին բուրդի պէս կակուղ և երկայն է, առհասարակ միւս յատկութեամբք Կովբու-
կը մերձենան: Ասոնց այլ և այլ տեսակները կան. կայ տեսակ մը որ Ռուսաստանի
կողմերը կը գտնուի անտառաց մէջ և 'ի տէրութենէ խտիւ արգիլեալ է ասոնց որ-
տն: Կայ նաև տեսակ մը յԱմերիկայ՝ որ նոյն երկրին մէջ գտնուող Ստեպաորաց-
մէ ամենէն մեծն է: Կը գտնուի նաև քանի մի ուրիշ տեղուանք, սակայն որտորք
այնքան ասոնց ետեւէ կ'ըլլան՝ որ չեն թողուր բնաւ աճին: Մորթերնին օգտակար
է և կը գործածուի, իսկ իրենց չորացուած միսն՝ ընդարձակ անուստուտաց մէջ ճանա-
պարհորդող անձանց թանկագին սպար է: Այս կենդանեաց յարգն Արևմտեան
գաւառաց բնակիչք շատ աղէկ կը ճանչնան:

Ժ. Թանձրամորթք

162. Թանձրամորթք. — Թանձրամորթք այսպէս կոչուած են, փասն զի ստուար
և Թանձր մորթ մ'ունին: Բաց ասկից իրենց եզական յատկութիւնքն հետեւեալքն
են. ոտքերնին սմբակապաւտ է, և մատանց թիւը մէկէ մինչև հինգ կը փոփոխուի.
Որոճողաց նման խոտակեր են, բայց ստամոքսնին միայն մէկ խառը ունի: Ատաւ
մանց ձեն և կազմութիւնը խիստ կը փոփոխի. սովորաբար երկու ծնօտից վրայ ալ
հերձատամուկք կը գտնուին. շնատամուկք երբեմն ամենամեծ են. իսկ ազօրեաց
պսակն ընդհանրապէս տափակ է, լայն, խորտաբորտութեամբ չի. և ծաղաղութեան
միջոց համապատասխան առամանց պսակը ճշդիւ զիրար կը շօշափեն:

Հին աշխարհի մէջ Թանձրամորթից սակաւագոյն տեսակը կը գտնուին: Ի ցամա-
քային կենդանեաց մեծագոյնքն այս դասու մէջ կը նկատենք:

163. Բաժանումն թանձրամորից. — Նկատելով այս կենդանեաց ունեան և ուտից կազմակերպութիւնը, գիրենք հետեւեալ եղանակաւ կը բաժնենք.

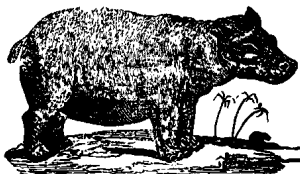
Ա. Պատճառոր թանձրամորքք. — Բ. Սովորական թանձրամորքք.

Գ. Միասնակ թանձրամորքք:

Պատճառոր թանձրամորքից գլխաւոր յատկութիւնն՝ երկայն և ամենաշարժուն քիթն է. որ և ունելութեան սքանչելի գործարան է և պատիճ կ'անուանի: Այս բա.

Ձև 192. Ռնգեղջիւր

Ձև 193. Զիւգետի

ժաման վերաբերող կենդանեացմէ բրածոյից ժամանակ շատ տեսակք կային. ինչպէս Պոկաժանիք, Մամուլք և Ահազազանք: Արդի ժամանակս միայն Փիղք մնացած են հսկայակերպք՝ որոց երկու տեսակք կան, Ափրիկոյ և Ասիոյ. յետինք աւելի մեծ են:

Սովորական թանձրամորքք պատիճ չունին, և ոտքերնուն մատանց թիւն երկուքէ մինչև չորս փոփոխական է: Այս բաժանման կը վերաբերին Կնճթեղ՝ որ 'ի Հարաւային Ամերիկայ կը բնակի, Կինճ՝ ուսկից կը կարծեն թէ Խոզերու զանազան տեսակքն սերած ըլլան: Իսկ բրածոյ վիճակի մէջ՝ Ռնգեղջիւր (Ձև 192), Զիւգետի (Ձև 193), Հնազազան, Խառնազազան, և այլն:

Հուսկ ուրեմն Միասնակ թանձրամորքից բաժանումն՝ ծանօթ Զիւգ ազգը միայն կը բովանդակէ, որ իւր ոտից կազմակերպութեամբ յայլոց կ'որոշի. այս է՝ իւր ոտքն ստուար սմբակապատ մատով մը միայն կը վերջանայ: Այս ազգն ինքեան զանազան տեսակներ ունի. սովորական Զի՝ որ թաթարստանէ յառաջ եկած է, ուր մինչև ցարդ իսկ վայրենի վիճակի մէջ կը գտնուի. Էյ՝ որ Ասիոյ մեծամեծ անապատներէն կու գայ. Վազերաձի՝ 'ի Հարաւային Ամերիկայ, և այլն:

164. Օգտակարութիւնք թանձրամորից. — Այս դասու կենդանեաց մէջ ալ շատ օգտակար տեսակներ կը գտնուին: Հնուց 'ի վեր Մարդս կրցած է ընտանեցնել ըզ. Զին՝ որ ինչպէս գիտենք, մինչև ցայսօր մեզի անթիւ ծառայութիւնք կը մատուցանէ: Բազմատեսակ ինամբ և մնուցանելու անթիւ եղանակք. ասոնց շատ ցեղեր ևս յառաջ եկած են. յորոց ոմանք ուժոյ զօրութեան, այլք երազընթացութեան և ձևոյն գեղեցկութեան կողմանէ միշտ կը փնտռուին:

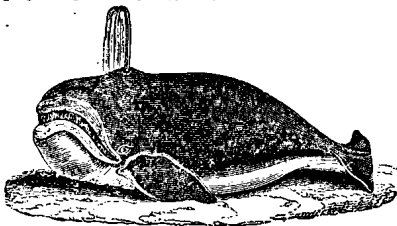
Զից մորթն սքանչելի կայինք կը մատակարարեն, իսկ Փղացն, Զիւգետեաց և Ռնգեղջերաց՝ ստուարութեան և լայնութեան պատճառաւ նոյն երկրի բնակիչներէ հիւղեր ծածկելու, վաճաններ շինելու, և այլն, կը գործածուին: Բաց ասկից, Փղաց և Զիւգետեաց բերնի ատամունք մեզի զփոխկր կու տան՝ որ շատ գործածական է, և իւր գործածութիւնքն ամենուն հանրածանօթ: Իսկ Ռնգեղջերաց եղջիրով՝ յաւրուստս քթախոտի տուփեր կը շինեն, սուսերաց երախակալք, և այլ ասոնց նման նիւթեր: Խոզերու սուքը և Զից բալը, իրենց ձգտականութեան պատճառաւ՝ անկողիններ, բարձեր, և այլն, ընլու կը ծառայեն:

Հուսկ ուրեմն՝ բազմաթիւ Թանձրամորթից միսը Մարդուս ակտոթելի կերակուր կ'ըլլան: Կենճաց և Խողից միսերն իրենց սքանչելի ճաշակուսն խիստ յարգի են: Կ'ըսեն թէ ձագ փղաց և Ձիագետեաց մսերն ալ համեղ ըլլան: Շատ երկիրներու մէջ Ձիու միս ուտելու սովորութիւնն ալ մտաւ, որ աննշարար և դիւրագին է:

ԺԱ. Կիտազգիք

165. Կիտազգիք. — Ատենօք զԿիտազգիք՝ Ձկունք կը համարէին, վասն զի անոնց նման լրոց մէջ կը բնակին, և մարմնոյ ձևով աւելի Ձկանց քան Ստնաւորաց կը մերձենան: Բայց յետոյ ուշադրութեամբ քննելով տեսան որ Կիտազգիք Ստնաւորաց դասու կը պատկանին, վասն զի յետնոց պէս շերմարիւն կենդանիք են, արեան լըր ջանն անոնց արեան յրճանին նման կը կատարի, կենդանածին են և իրենց ձագերը կաթամբ կը անուցանեն:

Սակայն այս կենդանեաց կազմակերպութեան վերաբերող կարևորագոյն յատկութիւնք հետեւեալքն են. յետակողմեան անդամք չունին, առաջակողմեանք կարճ են, լայն, ամրողայէս մորթապատ՝ որով և լուղալու գործարանաց փոխարին կուած: Մարմիննին երկայն է և ձկնաձև, պարանոցնին ամենակարճ որ արտաքուստ չ'որոշիր, պոչերնին ստուար և հորիզոնաձև լուղաթևով կը վերջանայ, և այս յատկութեամբ Ձկներէ կը տարբերին, վասն զի 'ի Ձկունս նոյնն գազաթնահայեաց

ՁԷ 194. Կէս

գրիւք կեցած է: Փղք և շարժական աչքեր ունին, ականջաւոր բոլորովին կը պակսի, առաջունք երկու ծնօտից վրայ ալ բազմաթիւ են, ամէնքն հաւասար, գիրար չեն չոյափեր, ծասքողութեան չեն ծառայեր, և միայն որսը բռնելու կու գան. առաջ համար կոնաձև են, սուր և կորածայր. իսկ քանի մի տեսակաց մէջ եղջիրաառնակ փոխարկուած, սյուինքն է եղջիրա-

նեարդային նիւթէ կազմեալ լայն թիթեղներով: Մորթն որ ճորպոյ ստուար շարքի վրայ կը կենայ, կամ բոլորովին մերկ է, և կամ իւր վրայ անսոր մազեր ունի:

Կիտազգիք ամէնքն ալ նոյն տեսակ կերակրեղինօք չեն ոնանիր. ոմանք ծովային բոյսեր կ'ուտեն, այլք մեծագոյն մասամբ կակուղ կենդանիներ:

176. Բաժանումն Կիտազգեաց. — Այս դասու կենդանեաց այլ և այլ բաժանմունք կան, յորոց պարզագոյնին հետեւելով՝ զանոնք 'ի Խոտակիր և 'ի Ստոյգ Կիտազգիս կը բաժնենք: Խոտակիր Կիտազգեաց մէջ ոնգունք ցուկի ծայրը կը գտնուին, ստինք լայն վրայ, և տեկակեր են. այս բաժանման կը վերաբերին Մանասք, Տիւկունք, և այլն:

Ընդ հակառակն ստոյգ Կիտազգեաց մէջ ոնգունք գլխու գագաթան վրայ կը տնուին, և այս ոնգանցմէ իրենց անընդեան ծառայող կենդանեաց հետ միատեղ կլլած իրոյն մեծ մասը դուրս կը ցայտեցնեն, և երբեմն մինչև իսկ բարձրագոյն հետաւորութեամբ: Այս բաժանման վերաբերող կենդանիք բազմաթիւ են, ինչպէս Դիփիք որ գրեթէ ամէն ծովուց մէջ կը յաճախեն. Կիտաթեք և Կէտք (ՁԷ 194), որք բնեացին ծովուց մէջ կը գտնուին, և այլք:

167. Օգտակարորինը կիտազգիաց. — Ի կիտազգեաց, և մանաւանդ կէտերէ և 'ի կիտաթևոց' ճարպ մի կը ստանանք, որ իւր հոտանիւթութեան պատճառաւ կիտի կամ Ձկան իւղ կ'անուանին, և իւր կիզանիւթ գործածական է: Ի վերոյիշեալ կենդանիս այս իւղը խիստ առատ է, անոր համար նոյն կենդանեաց որսը մեծապէս շահաւէտ կը համարուի: Այս նպատակաւ բազմաթիւ որսորդք ամէն տարի սահմանեալ ժամանակաց մէջ հեռուոր նաւահանգիստներէ դէպ 'ի այն ծովիւրը կը դիմեն՝ ուր վերոյիշեալ կենդանիք բազմութեամբ կը գտնուին:

Բաց 'ի այս իւղէ, որ իրենց գլխաւոր բերքն է, խոտակեր տեսակքն համեղ միս կը մատակարարեն: Վիշապաձկան քանկի խոռոչին մէջ սպիտակոց կիտի անուանեալ օգտակար ճարպը կը գտնուի. դարձեալ գորշագոյն յամպսրը, որ նոյն կենդանւոյն ընդերաց մէջ կը գտնենք, և իւր անուշահոտութեան համար յիւղեփեցաց միշտ կը փնտռուի: Հոսկ ուրեմն կիտից եղջերատամունքն՝ որ իրենց առաձգութեամբ բազմաթիւ գործածութեանց յարմար են:

ԺԲ. Պարկաւորք

168. Պարկաւորք. — Պարկաւորք յատուկ կազմակերպութիւն ունեցող կենդանիք են. իրենց ձագերը անկատար վիճակի մէջ կը ծնանին, այն պատճառաւ մայրըն որովայնին առջև մորթոյ ծալքէ ձևացած պարկ մ'ունի՝ ուր զանոնք կը պահէ, և մինչև որ կատարելապէս չձևանան և իրենք իրենց ապրելու կարող չըլլան՝ անկից դուրս չեն ելլար: Սոյն դասու կենդանեաց էգերու որովայնակոնքը պարկաւոր ուսկիրք անուանեալ երկու յատուկ ոսկերք ունի, որոյ վրայէն վերոյիշեալ մորթն կը ձգուի, որով և պարկն կը ձևանայ:

Ձև 196. Ագեվալ

Ոմանք պտղակեր կամ խոտակեր են, այլք ճճիներ կամ մանր կենդանիներ և հաւկիթներ կ'ուտեն. և կան տեսակներ ալ որք շաղկակեր ըլլալով՝ կուզերու, Աջուէսներու և Փայլոց նման իրենք ևս մեծամեծ կենդանիք կ'որսան: Սովորաբար մեծաւ մասամբ բնակութեանց մերձաւոր տեղումնք կ'ընթանան, հաւնօցներու մէջ ըզկենդանիս կը շարճեն, և երբեմն մինչև իսկ հօտերու վրայ կը յարձըկին:

Գլխաւոր տեսակքն են Ագեվալ (Ձև 196), Պարկերէ, (Ձև 197), և այլն: Ագեվալներու գլխաւոր յատկութիւնքն իրենց ոտից կազմակերպութիւնն է. այնպէս որ այս կենդանեաց յետակողման անդամքն երկայն են, առուար և զօրաւոր,

մինչդեռ առաջակողմանք կարճ են և տկար. մինչև այն աստիճանի՝ որ կենդանին սովորաբար զանոնք քայլելու ամենևին չի ծառայեցներ: Թէ և իւր յետակողման ոտից վրայ կանգուն կը կենայ, սակայն դարձեալ կենդանւոյն մեծ յենարան մի կը

Ձև 196. Պարկերէ

մեղ ըլլալով որոտըութեան նիւթ եղած են, և գիւրաւ կ'որոտացունեն՝ վասն զի սու վորաբար չեն կրնար արագութեամբ վազել. այն պատճառաւ կան տեսակներ որ երբեմն բազմութիւն էին՝ քայց արդ խիստ նուազեցան:

Իսկ մեծամեծ տեսակաց մորթը խաղախորդութեան արուեստիւ ազնիւ կաշիներ կ'ըլլան:

ԺԳ. Միաժապ

170. Միաժապ. — Միաժապ կենդանիք Ստեփանոսաց և Թաւշոց մէջ անցք մի կը կազմեն: Համընդունարան մը միայն ունին, և ատամնային դրութիւնն տարրաւ կան է. ոմանց եղջերանման թիթեղներէ ձևաւ ցած ծնօտըք Բաղերու կտուցին կը նմանին, իսկ ոտքերնին թաղանթակապ են:

Ձև 197. Փշամորթ

Մինչև ցարդ երկու անգլաւ տեսակք միայն կը ճանչնանք, ասոնք են Յուկեղք (Ձև 216) և Փշամորթք (Ձև 217):

Յուկեղք իրային կենդանիք են. լայն կտուց մի ունին որ Բաղերու կտուցին կը նըմանի, և այնու զցեխը կը փորեն. մորթերնին կակուղ և խիտ մազերով ծածկուած է: Կարճ և զօրաւոր ոտքերնին՝ պնդակազմ եղունգներով զինեալ Հինգ մատունք ունին, որք լայն թաղանթով մը իրարու հետ միացած են: Առուակաց եղբրները կ'ապրին և հոն իրենց

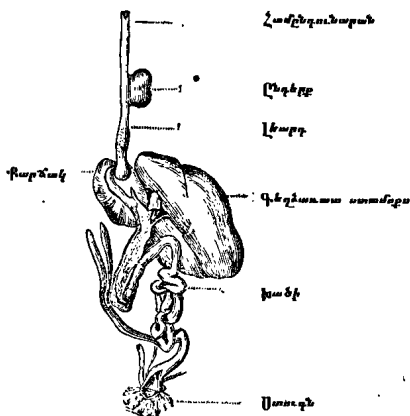
Պարկերէք Միջատակերք են, և ատամնային դրութիւննին միւսներու աւտամնային դրութենէն բոլորովին կը տարբերի. զրեթէ ամէնքն գիշերային են: Կայ տեսակ մը որ մեծութեամբ Կատուի կը հաւասարի, սակայն այլք աւելի պզտիկ են, և կան ալ որ Մկէ աւելի մեծ չեն:

169. — Օղտակարտըրիւնք Պարկառարայ. — Քանի մի տեսակաց միսն հաւ

ընկարաւորն կը շինեն. մեծաւ դիրութեամբ ջրոց մէջ կ'ընկզմին, կը լուզան, և գլխաւորաբար ճինքերով և ջրային կենդանեօք կը սնանին:

Բ. ԹՈՂՆՈՒՆՔ

171. Թռչունը. — Թռչունը ձուածին ծննդագործութիւն ունեցող Ստնաւոր կենդանիք են, մարմիննին փետուրներով ծածկուած, առաջակողմեան անդամք թևոց փոխարկեալ են, և շնչառութիւննին թղթերով կը կատարեն:

Ձև 198. Հաւու թօք

ւած է, սակայն ի մասնաւորի նշանաւոր տարբերութիւնը ունի, որոցմով իրենց էութեան աւելի ևս կը համաձայնի:

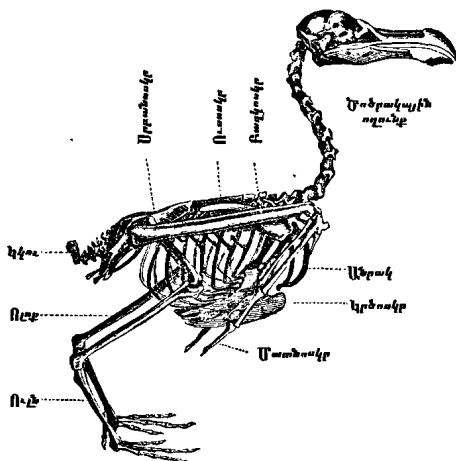
Այսպէս ոսկերքն առ հասարակ նուրբ և թեթեւ են, վասն զի դատարկ են և ծուծ չունին: Երեսներն գրեթէ ամբողջապէս ծնօտներէ կը ձևանայ, որքդէպ յառաջ կ'երկարին և կտուցով կը վերջանան. այս կտուցը նոյն կենդանեաց ունեւութեան գլխաւոր գործարանն է և ըստ տեսակաց կը ձևափոխի (Ձև 201, 202, 203): Ամենին ատամուկք չունին, ստորին ծնօտը թմբկային ոսկր անուանեալ միջակայ ոսկեր մը ձեռօք դանկի ոսկերաց հետ յողաւորեալ է: Ծոծրակային աշանց թիւը զանազան տեսակաց մէջ ըստ բնաւորութեան և ըստ սրունից երկարութեան յաճախ կը տարբերի: Թիկնային ողուկք երբեմն անշարժ կերպով իրերաց հետ կցած են, իսկ կը կուայնք կը շարժին: Նուրբ կողերն լայն կրծոսկեր մը վրայ միացած են, որոյ միջովայրն երազաթուի տեսակաց մէջ գոգաձև է: Անրակք ի մի ձուլելով՝ զհաշքայ ոսկր կը կազմեն: Ողքերնին միայն երեք որոշեալ մատուկք ունին: Ուլան և վերնաթաթի ոսկրքն ի մի ձուլուած են: Մատանց թիւն երբեք չորսէ աւելի չէ, և ոչ իսկ նուազ քան զերկու. ամէնքն ալ եղնգաւոր են, և ասոնց երկարութիւնն և կորովութիւնն ըստ բնութեան տեսակաց կը փոփոխի:

Թռչնոց մարմինը ծածկող փետուրք եղլերային են, ձողէ մը կը բաղկանան՝ որոյ վրայ մազեր կը բուսնին, և նոյն մազերու վրայ քանի մի տեսակաց մէջ՝ դարձեալ

Ոչն այս կենդանեաց ոչ միայն թղթերուն մէջ կ'ընթացայ, այլ իրենց ունեցած յատուկ կազմակերպութեան պատճառաւ՝ թղթերէն (Ձև 198) մարմնոյն խոռոչներուն մէջ, և մինչև յոսկերս կ'երթայ: Թռչնոց այս կազմակերպութիւնն իրենց յատուկ եղող շարժմանց հետ կը համաձայնի. որովհետև ըստ կամս զանոնք աւելի կը թեթեւցնէ կամ աւելի կը ծանրացնէ, ըստ որում կամ բարձրանալ ուղեն մթնոլորտին բարձրութեան մէջ՝ և կամ վար իջնել:

Իրենց կմախքը (Ձև 199) թէպէտ և Ստնաւորաց կմախքին դրութեամբ կազմը,

կրկին մագմղզուկներ կան: Այս փետրոց ձևը մարմնայն այլ և այլ մասանց վրայ կը տարբերի. օրինակ իմն, վերնագոյն անդամքն ծածկող երկայն և կարծր փետուրք,

Ձև 199. Կճաթիք Տարմնորի

կայն ամենապարզ դասակարգութեամբ՝ մենք զասոնք վեց կարգ կրնանք բաժնել հետեւեալ կերպով.

- Ա. ՅԱԺՇՏԱԿԻՔ — Բ. ԶՆՃԴԱԶԳԻՔ — Գ. ՄԱԿԱՆՆԻՔ — Դ. ՀԱՆԴԴԻՔ
Ե. ԲԱՐՁՐԱՍՐՈՒՆՔ — Զ. ՄԱՇԿԱՆՆԻՔ

Ա. ՅԱՓՇՏԱԿԻՔ

173. ՅԱՓՇՏԱԿԻՔ. — ՅԱՓՇՏԱԿԻՔ ԹԱՆՈՒՔ՝ զօրաւոր և հասուն կարճ կտուց մ'ունին, որոյ վերին մասն 'ի ստորնայն աւելի երկայն և սուր է, իսկ արմատը մոմ անուանեալ դեղնագոյն նիւթով մը ծածկուած՝ որոյ մէջ ռնգունք կը բացուին: Սրունքն չափաւոր երկայնութեամբ և զօրաւոր են, չորս երկայն և շարժական մասունք ունին՝ յորոց երեքն առաջակողմեան են և մին յետակողմեան, ուժեղ և կռիւնքի եղունգներով, որոնցմով իրենց ողջ կամ մեռեալ որսը դիւրաւ կը յափշտակեն, կը բռնեն և կը յօշոտեն:

174. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԵԱՓՇՏԱԿԻՔ ԹԱՆՈՒՔ. — ԵԱՓՇՏԱԿԻՔ ԹԱՆՈՒՔ՝ ՏՈՒՆԵՆԱՅԻՆ և 'ի Գիշերայինք կը բաժնուին:

ՏՈՒՆԵՆԱՅԻՆ ԿՈՂՄԱՆԻՔ ԿՈՂՄԱՆԻՔ ԿՈՂՄԱՆԻՔ ԿՈՂՄԱՆԻՔ միջապա գլուխ մ'ունին, սրունքն են սուրաւոր մինչև մատանց սկզբնաւորութիւնը փետրային է՝ բաց 'ի մասանց, կարծրափետուրք են և գրեթէ ամէնք լուսով իրենց պիտոյքը կը հողան: Այսպէս Անգղ (Ձև 200), Վարազհաւ (Ձև 201), Արծիւ, Յին, Բազէ, Զուռակ:

Գիշերայնոց զուգը սովորաբար աւելի մեծ է, և խոշոր աչքերն դէպ յառաջ գլխու գաղաթան վրայ կը գտնուին, իսկ երեւնին պատկանէ շարուած պինտ փետուրներով շրջապատեալ է: Ամենակարճ սրունքնին և մատերնին՝ սովորաբար մինչև իրենց կծկող՝ զօրաւոր և կարծր եղունգները փետուրներով ծածկուած են: Փետրոց մազերը փափուկ և կակուղ ըլլալով թռչելու միջոց ամենեկին շառաչ չեն հաներ, այս պատճառաւ գիշերները (վասնի զի նոյն ատեն մէջտեղ կ'ելլեն) առանց աղաղակի լուսթեամբ կը յարձակին իրենց կենդանի որսոյն վրայ և զայն կը խլեն: Այսպէս են Բու, Բուհն, Հաւապատիր, և այլն:

175. Օրոտակորոյրիւնք Յափշտակիչ Թռչնոց. — Ի յափշտակիչ Թռչնոց ոմանք մարդու օգտակարք են, այլք վնասակարք:

Ձև 200. Շիկանդը

Ձև 201. Վարազահաւ

Օրինակ իմն Տուընէնայնոց մէջ կան քանի տեսակք՝ որք վայրի օգտակար կենդանիքն և հաւերը կը շնեն: Ընդ հակառակն Անգեղք մեռած գիականի ուտելով՝ օդոց ապականութիւնը կ'արգելուն, և գիշերային շատ տեսակներ՝ մշակութեան վնասակար եղող բազմաթիւ կենդանիք կ'որսան, ինչպէս զՄկունս:

Թէ և իրենց միտը մարդուս անդեման կրնայ ծառայել, բայց սովորաբար կարծր և անախորժ համ ունենալուն պատճառաւ ուտելի չէ:

Բուհնով եղած Թռչնորսութիւնը զուարճալի և հետաքրքրական է. իր ծրմուռտրկելովն և ցատքըտելով՝ անցնող Թռչուններն յինքն կը ձգէ, որք և յորսորդաց գիւրազոյն եղանակաւ կ'որսացունին:

Բ. Ճննդկազգիք

176. Ճննդկազգիք. — Այս բաժանումը կազմող Թռչնոց բազմաթիւ տեսակք անթիւ փափուկութիւնք կրելնուն պատճառաւ, գրեթէ անշնար է իրենց յատկութիւնքն ճշգրիտ արտայայտել: Այսու ամենայնիւ ընդհանուր կերպով կրնոնք ըսել թէ Ճննդկազգիք (Ձև 202. 203) զանազան ձևով և մեծութեամբ կտուցներունին, նոր բաւորութեան, ոտքերնին ոչ մարկապատ է և ոչ մազլաւոր, սովորաբար պարզ չորո մատունք ունին՝ յորոց մին դէպ յետակողմն է: Թւերնին մեծ է, իսկ հասակնին փոքր կամ միջակ, շարժմունքնին աղոյոյժ և թեթև, Բազմաթիւ տեսակաց խոշափաղը՝ երգ գեղեզելու համար յատուկ մկունքներէ կը բաղկանայ:

Ճնճղկազգեաց անընդեան ծառայող կերակուրք բազմատեսակ են. ոմանք միջատիւք կը սնանին, այլք հատերով, և կան ևս որք թէ բուսական և թէ կենդանական նիւթեր կ'ուտեն:

Այս բաժանման կը վերաբերին ամենայն երգիչ Թռչունք, և գաղթող Թռչունք մեծազոյն մասն: Գլխաւոր տեսակք են Աղկիոն, Ալթադիաց, Կտաւաբաղ, Ծիծառն, Ճանճահաւ, Կոլիբրի (Ձև 203), Արտոյտ (Ձև 204), Տուարածիկ (Ձև 205).

Ձև 202. Ժնճղուկ

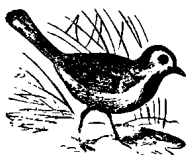
Ձև 203. Կոլիբրի

Ձև 204. Կտաւաբաղ Արտոյտ

Տորդիկ, Երաշտահաւ (Ձև 206), Տրաքիլոս, Դեղնուկ (Ձև 207), Ագռաւ, Փիլեւտոն, Եկեանիկ, Դեղձանիկ, Խալսիտ, Սոխակ, Սարեակ, և այլն:

177. Օգտակարութիւնք Ճնճղկազգեաց. — Ճնճղկազգիք Մարգուս ըստ բաւականի օգտակարք են. բազմաթիւ տեսակաց միսն համեղ կերակուրք կ'ըլլան, ինչպէս Տորդիկներու, Դրախտապանաց, Արտոյտներու, և այլն, և այլն: Գրեթէ ամէնքը մշա-

Ձև 205. Տուարածիկ

Ձև 206. Երաշտահաւ

Ձև 207. Դեղնուկ

կութեան վնասակար եղող միջատիւք կը սնանին: Ոմանք իրենց ձայնի գեղգեղմամբ և զանազանութեամբ զմեզ կը զուարճացնեն, ինչպէս Սոխակք, Թուխկատարք, Խալսիտք, Կարմրալանիք, և այլն: Հուսկ ուրեմն այլոց չքնաղազիւտ փետուրքն կանանց զարդարանքի կը ծառայեն, ինչպէս Դրախտահաւուց:

Գ. Մագլուղք

178. Մագլուղք. Զորս մատուցը ունին՝ յորոց երկուք դէպ յետակողմն են (Ձև 208): Առաջնակողմեանց արմատն փոքր թալանթով մը իրարու հետ կը միանան, իսկ յետակողմեանք յիւրեւորոց անջատեալ են: Բոյներնին ծառոց բուններուն մէջ կը դնեն. ոմանք հատակիւրք են, այլք միջատակերք:

Բազմաթիւ մագլուղք փալիւրն գոյնով փոքր կամ միջահասակ կենդանիք են. Գլխաւոր տեսակք կը համարուին Տուկանք, Նշանաւորք իրենց մեծամեծ կտուցներովն. Արօրակ, Թուլթակ (Ձև 209), Փայտփոր, Կկու, և այլն:

179. Օգտակարութիւնը Մարդոց. — Մագլուղը Մարդուս գրեթէ ամենեւին կարեւորութիւն և օգտակարութիւն չունին: Փայտփորը թէպէտ և բազմաթիւ փնա սակար կենդանիք կ'ուտեն, սակայն իրենց երկայն սուր և զօրաւոր կտուցներովն

Չև 208. Պապաթմաւոր

Չև 209. Թաւթալ

զծառու կը փորեն, մանաւանդ անոյշ փայտի ծառերը. իրենց բոյներն հոն կը հաստատեն, և այնու զփայտ կը փճացնեն:

Իսկ Կկուն կենդանեաց մէջ եղական է, որովհետեւ իւր հաւկիթքն ուրիշ Թռչնոց բոյներուն մէջ կ'ածէ, և զայն անոնց թիսեւ կու տայ:

Դ. Հաւեղէնք

180. Հաւեղէնք. — Այս դասու Թռչնոց կտուցն միջաշափ է, և իրենց կամարաձև ծամելիքը զստորինը կը ծածկէ: Պոչերնին տասուերկուքէ մինչև տասն և ութ փետուրներէ, և ստամբունին մկնային զօրաւոր կողերէ կը բաղկանայ, Բնութեամբ ծանրաշարժ են, և սովորաբար ծառոց վրայ չեն թռչիր, Ընդհանրապէս իրենց բոյնը գետնի վրայ կը շինեն, և ձագունք բազմաթիւ կ'ըլլան. Երկրիս ամէն կողմը թէ տաք և թէ ցուրտ գաւառաց մէջ կը գտնուին, և տաք երկիրներու տեսակքն բազմաթիւ են՝ յորոց շատերը կենդանի փալլելուն զոյներ ունին:

Չև 210. Ագաւիք

Այս դասու կենդանիք բնական եղանակաւ երկուքի կը բաժնուին, այսինքն Աղաւնիք (Չև 210) և սոյոգ Հաւեղէնք: Յետոց կը վերաբերին Աբաղաղ, Կաքաւ Խայտահաւ, Հնդկահաւ, Լորամարդ, Սիրամարդ, Փասիան, Նապաստակոտն, և այլ ևս բազմաթիւ ընտանիւեր:

181. Օգտակարութիւնը Հաւեղինաց. — Թռչնոց մէջ Մարդուս ընտրելագոյն և առատ բերք մատակարարողը Հաւեղէնք են, այս պատճառաւ Մարդս զանոնք կը պահէ կը դարմանէ և կը կրթէ. իրենց մտով ազնիւ և տեսակ տեսակ կերաւորք կը պատրաստեն. գեղեցկագոյն և կամ նոյն իսկ հասարակ փետուրնին յաւ

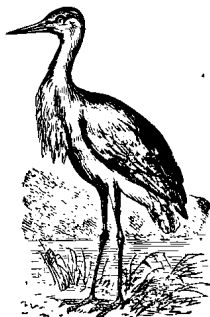
րուեստս և 'ի տնական պիտոյս զանազան գործածութեանց կը ծառայեցնեն, իսկ իրենց պարարտութեամբ զերկիրս կը մշակեն: Թողունք որ նաև իրենց գեղեցկութեամբ զբալտաց և պարտիզաց զարդարանք կը համարուին:

Ե. Բարձրասրունք

182. Բարձրասրունք. — Բարձրասրունից կտուցի մեծութիւնն և ձևը փոփոխական, իսկ պարանոցն իր կայն է. ումանց հասակը ամենամեծ է, ինչպէս նաև սրունք.

Ձև 211. Արագիւ

Ձև 212. Զոյ

նին ամենաբարձր: Ձկամբ, Կակղամորթիւք, Որդամբք, Միջատիւք և նոյն իսկ քանի մի տեսակ խոտերով կը սնանին: Սովորաբար ծովերու, գետոց և վտակաց եզերքն, ճախճախոտ երկիրներ, աւազակոյտից կամ խիճերու վրայ կ'ապրին, և տարւոյն քանի մի եղանակաց մէջ կը գաղթեն: Այս բարձրասրունք թռչնոց կարգին, գլխաւոր տեսակք են Քարադր, Ալշկահաւ, Փարփար, Պիւդոս, Արագիւ (Ձև 211) Մորպետ, Կտցար, Զայ (Ձև 212), Կռունկ, Քալահաւ, Ջրահաւ, Փիւնակաթև, Խորդամարգ, և այլն: Դարձեալ այս բաժանման մէջ կը դասաւորենք Թռչնոց ուրիշ քանի մի տեսակքն, որք թէ և լրային տեղեր չեն բնակիր, սակայն իրենց կազմակերպութեամբ Բարձրասրունից կը մերձենան, ինչպէս Ջայլամն, Գազուար, և այլն:

183. Օգտակարութիւնք Բարձրասրունից. — Բարձրասրունից միւր սովորաբար ախորժեի է: Քանի մի տեսակոց փետուրքն, մանաւանդ Ջայլամանց, մեծաբարք և թանկագին են: Դարձեալ Ջայլամանց հաւկիթներն իրենց չափազանց մեծութեան և պնդութեան պատճառաւ իբր զարդարանաց առարկայք կը գործածուին: Բաց ասոնց, քանի մի տեսակք՝ միայն Ձեռնոք սնանեղնուն պատճառաւ, անոնց մեծ մասը կը ջնջեն. այսու օգտակարք են այն գաւառաց մէջ, օրինակ իմն յեղիպտոս, ուր Ձեռունք յետին աստիճանի կը բազմանան:

184. Արտաքոյ կարգի է Ջայլամանց մկնային զօրութիւնն, երբ ընտանեանալու ըլլան՝ Ջիոյ պէս Մարդկանց հեծնալու կը ծառայեն, ամենայն դիւրութեամբ զանոնք կը տանին, և բեռինք կը կրեն: Սեաւք յաճախ կը գործածեն զատուր: Երբ մէկը վերաննստի կամ զինքը բեռնաւորէ, կենդանին կը զգայ, և իսկոյն կամաց կամաց քաշել

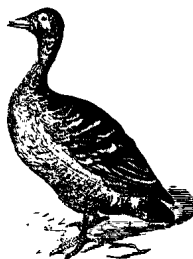
կը սկսի, յետոյ երթալով իւր ընթացքը կ'երազէ, և քիչ աստեղծուան մէջ թռչելը տա-
րածելով այնքան երազութեամբ կ'ընթանայ որ կարծես ամենին երկրիս չի դպիր:
Ուրիշ զօրութեամբն՝ անապատաց մէջ գտնուող գետին փորող կենդանեաց զամէնը
կը յաղթահարէ: Այն աստիճանի բուռն զօրութիւն մ'ունի իւր այս գէնքն, որ եթէ
այնու՝ ուժով մի Մարդուս կուրծքին զարնելու ըլլայ՝ հոն կը մեռցնէ, ինչպէս պա-
տահած զէպքերը կը վկայեն:

2. Մաշկոտունք

185. Մաշկոտունք. — Զանազան ձևերով կտուցներ ունին. կարճոտն են, և առա-
ջակողման երեք կամ չորս մատունք թաղանթով իրարու հետ կը միանան. իսկ ու-
տից յառակողմը երեք մատ ունեցող տեսակք՝ մատ մ'ալ ոտից յետակողմն ունին:
Մաշկոտունք ծովուց և գետոց մէջ ապրելուն պատճառաւ, փետուրնին տեսակ
մի իւրով օժուած է՝ որ մորթներուն վրայ գտնուող գեղձերէ կը զատուցուի. անոր
համար նոյն իսկ երկրի աստեն չրոց տակ կենալէ յետոյ մարմինն չի թրջի: Այս

ՉԼ 213. Հաւալուն

ՉԼ 214. Վայրէ Սօգ

բաժանման կը վերաբերին Թեւատ, Ճղակ, Սագ (ՉԼ 214), Զրազուս, Զինկուլ,
Ամար, Բադ, Կարապ, Հաւալուն (ՉԼ 213). Տարմորտ, Սուզակ, և այլն:

186. Ոգտակարոյրիւնք Մաշկոտունք. — Այս բաժանման վերաբերող կենդանեաց
մեզ մատակարարած մսոյ քանակը՝ կրնանք ըսել որ գրեթէ Հաւեղինաց կը հա-
ւասարի: Ի բաց թողլով մեզի ընտանեցած տեսակները, վայրենի տեսակաց ան-
հաղք այնքան բազմաթիւ են, որ իրենց երամովին անցքը՝ զանազան դառաւաց մեծ
շահու աղբիւր է:

Քանի մի ընտանեցած և քանի մի վայրենի տեսակք իրենց խիտ աղուամազը կու-
տան, որ յետին աստիճանի փափկութեան պատճառաւ ընտիր գործածութիւնք
ունի:

Սենեկայի եզերքն և ուրիշ անապատ կղզեաց մէջ՝ Մաշկոտունք տեսակներ դարե-
րով այնքան բազմացած են, որ ասոնց ապաւառիւք և նոյն իսկ դիակներով պա-
րարտութեանց ահագին յեղակոյտեր ձևացած են. այս օրուան օրսնոյն չեղլակոյտք
վաճառականութեան մեծ աղբիւր կը համարին:

Շարունակելի